

Nesâyimü'l-mahabbe min şemâiyimî'l-fütüvve (haz. Kemal Eraslan), İstanbul 1979, s. 206-207; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 364-368; Dârâ Şükûh, *Sefînetü'l-evliyâ*, Kanpûr 1883, s. 90-91; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâîk*, II, 140; K. A. Nizâmî, *Târîh-i Meşâyih-i Çiştî*, Delhi 1953, s. 140; a.mlf., "Çiştîyye", *DİA*, VIII, 343-344; Gulâm Ali Âryâ, *Tarîkat-ı Çiştîyye der Hind ve Pâkistân*, Tahran 1365 hş., s. 79; Gerhard Böwering, "Çeştiya", *EIr*, V, 333.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

MEVDÜD b. İMÂDÜDDİN ZENGÎ

(مودود بن عمادالدین زنگی)

Kutbüddîn el-A' rec Mevdûd
b. İmâdiddîn Zengî b. Aksungur
(ö. 565/1170)

Musul atabegi
(1149-1170).

Muhtemelen 525 (1131) yılında doğdu. Musul Atabegi İmâdüddin Zengî'nin küçük oğludur. İmâdüddin Zengî 541'de (1146) ölünce büyük oğlu Seyfeddin Gazi Musul'da idareyi ele almış, ikinci oğlu Nûreddin Mahmud Zengî Halep'e hâkim olmuştu, üçüncü oğlu emîr-i emîrân Nusretüddin ise Harran valisiydi. Mevdûd babası öldüğünde henüz on altı yaşında bulunuyordu.

Musul Atabegi I. Seyfeddin Gazi, çocuğu olmadığı için ölümünden önceki hastalığı sırasında Vezir Cemâleddin el-İsfahânî ile başkumandanı Ali Küçük'ün arzuları üzerine kardeşi Mevdûd'un Musul atabegi olmasını uygun buldu. Seyfeddin Gazi ölünce Mevdûd Musul atabegliğine getirildi (Cemâziyelâhîr 544 / Ekim 1149). Bu durumdan memnun kalmayan bazı emîrler Halep'teki Nûreddin Mahmud'a haber gönderip Seyfeddin Gazi'nin mirasına sahip çıkmasını istediler. Nûreddin yol boyunca asker toplayarak Sincar'a yürüdü. Mevdûd'u destekleyen Cemâleddin el-İsfahânî muhalif emîrlerin yanından uzaklaşması yüzünden zayıf duruma düşmüştü. Bundan dolayı Nûreddin ile mücadeleye girmeyip meseleyi müzakere yoluyla halletmeyi tercih etti. Nûreddin de her iki taraf için kötü sonuçlar doğuracak bir savaştan kaçındı ve Mevdûd'un Musul'daki hâkimiyetini tanıdı. Devlet yönetiminde Cemâleddin el-İsfahânî, Ali Küçük, Emîr İzzeddin Ebû Bekir ed-Dübeysî ve Kadî Kemâleddin Ebû'l-Fazl Muhammed eş-Şehrezûrî'den oluşan bir heyet söz sahibiydi. Mevdûd, Musul atabegi olduktan kısa bir süre sonra Mardin Artuklu Hükümdarı Timurtaş'ın kızı Zümrüd Hatun ile evlendi.

Mevdûd, ağabeyi Nûreddin Mahmud'un 10 Receb 544'te (13 Kasım 1149) Sincar Kalesi'ne hâkimiyeti meselesinden dolayı onunla savaşa girmek üzere iken veziri Cemâleddin el-İsfahânî'nin gayretiyle taraflar arasında anlaşma sağlandı. Bu antlaşmayla Mevdûd'un başında bulunduğu Musul Atabegliği zayıflarken Nûreddin Mahmud Suriye'deki durumunu güçlendirdiği gibi Fırat havzasını da kontrol altına aldı. Buna göre Musul Atabegliği'ne ait olan Hıms, Urfa, Rahbe ve Rakka'nın Nûreddin Mahmud'a verilip onun Suriye bölgesinde, Mevdûd'un da Sincar'a sahip olarak Urfa hariç el-Cezîre'de bağımsız hüküm sürmeleri kararlaştırıldı. Mevdûd'un el-Cezîre'ye hâkimiyeti, Abbâsî Halifesi Muktefi-Liemrillâh ve Irak Selçuklu Sultanı Mes'ûd b. Muhammed Tapar tarafından onaylandı. Mesud'un 547'de (1152) Hemedan'da ölümüyle Selçuklu şehzadeleri arasında mücadele başladı. Kardeşlerden Muhammed Atabeg Mevdûd'dan yardım istedi ve taht iddiasında başarı kazanırsa kendisini Musul atabegi olarak tanıyacağını bildirdi. Irak Selçuklu Sultanı Muhammed b. Mahmûd'un 554'te (1159) ölümü üzerine Cibâl emîrleri Mevdûd'a mektup yazarak Musul'da hapsedilmiş bulunan Şehzade Süleyman Şah'ı serbest bırakmasını rica ettiler. İstekleri yerine getirildiği takdirde Mevdûd Süleyman Şah'ın atabegi, Cemâleddin el-İsfahânî vezir, Ali Küçük de başkumandan olarak tanınacaktı. Süleyman Şah'ın 556'da (1161) öldürülüp yeğeni Arslanşah b. Tuğrul'un hâkimiyeti ele geçmesiyle Musul Atabegliği'nin Irak Selçukluları'na müdahalesi sona erdi.

Nûreddin Mahmud, görüşlerini beğendiği Mevdûd'u veliaht tayin ederek devlet adamlarına ona bağlı kalacaklarına dair yemin verdirdi (553/1158). Bu durum Sincar olayına rağmen iki kardeş arasındaki bağlılığın sürdüğünü göstermektedir. Nitekim Mevdûd Musul tahtına oturduğunda devlet yetkilileri Nûreddin'in tasvibini almışlardı. Gerek bu durum gerekse Sincar olayı onun ağabeyini metbû hükümdar olarak tanıdığını kanıtlamaktadır. Mevdûd ülkesinin her yanında Mahmud adına hutbe okutmakla ona bağlılığını kendiliğinden ortaya koymuştur. Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos'un Çukurova'ya yönelik bir sefere çıktığını öğrenen Nûreddin İslâm ülkelerinden yardım isteyince Mevdûd da bu çağrıya uyarak askerî birlikler göndermişti.

558 (1163) yılında Mevdûd, babası Zengî'nin döneminden beri devlete hizmet

eden Cemâleddin el-İsfahânî'yi hakkında artan şikâyetler üzerine Ali Küçük'ün karşı çıkmasına rağmen görevden alarak tutuklattı. Cemâleddin ertesi yıl Musul'da hapisnede öldü.

Nûreddin Mahmud, bir yıl önce Franklar'ın âni baskını sonucu verdiği kayıpların öcünü almak ve Haçlılar için önemli bir konumda olan Hârim Kalesi'ni ele geçirmek amacıyla 559'da (1164) bir akın yapılmasına karar verince yine çevredeki İslâm hükümdarlarından yardım istedi. Sultanın bu çağrısına Mevdûd da uydu. 19 Ramazan 559 (10 Ağustos 1164) tarihinde Türk-İslâm ordusu Haçlılar'a karşı büyük bir zafer kazandı, iki gün sonra da Hârim Kalesi fethedildi. Mevdûd 562'de (1167) Nûreddin'in Trablus Kontluğu'na karşı düzenlediği sefere de katıldı. Bazı kale ve şehirleri ele geçirerek Humus'a döndü. Nûreddin Mahmud, Mevdûd'un bu yardımlarını karşılıksız bırakmayıp ona Rakka'yı verdi. Mevdûd, Artuklular'ın Hısnıkeyfâ ve Diyarbekir Emîri Fahreddin Karaarslan'ın ölümü üzerine onun topraklarını almak istediye de Nûreddin buna engel oldu (27 Ramazan 562 / 17 Temmuz 1167).

Mevdûd'un veziri ve başkumandanı Ali Küçük, 563 (1168) yılında rahatsızlanınca Musul'daki görevini bırakarak kendi mülkü olan Erbil'e çekilmek istedi. On dört yaşındaki oğlu Muzafferüddin Kökböri'ye verdiği Tıkrît, Sincar ve Harran gibi Erbil dışındaki şehir ve kalelerin hepsini Mevdûd'a bıraktı. Mevdûd, İmâdüddin Zengî'nin hristiyan kölelerinden Fahreddin Abdülmesih'i Ali Küçük'ün yerine Musul Kalesi'nin kumandanlığına getirdi.

Yakalandığı hastalığın gittikçe ilerlemesi üzerine Mevdûd, oğullarının en büyüğü ve Nûreddin Mahmud'un damadı olan İmâdüddin Zengî'yi (II) veliaht tayin etti. Ancak Vezir Fahreddin Abdülmesih Seyfeddin Gazi'nin (II) annesi Zümrüd Hatun'la anlaşarak Mevdûd'u bu karardan döndürmeyi başardı. Mevdûd, devlet ileri gelenlerini tekrar yanına çağırarak en küçük oğlu Seyfeddin Gazi'yi veliaht seçtiğini bildirdi ve ona bağlı kalacaklarına dair onlara yemin ettirdi. Uzun süre hasta yattıktan sonra 22 Zilhicce 565'te (6 Eylül 1170) Musul'da vefat etti. Mevdûd ağır başlı, halkına karşı şefkatli, cömert, iyi huylu, hoşsohbet bir insandı (İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 355-356; *et-Târîhu'l-bâhir*, s. 146-150). Nûreddin'in Haçlılar'a karşı yürüttüğü cihad harekâtında ona destek vermekle Zengîler arasındaki bütünlüğün güçlenmesine de hizmet et-

miştir. Mevdûd'un İmâdüddin Zengî, Seyfeddin Gazi ve İzzeddin Mesud olmak üzere üç oğlu vardı. Kızlarından Azîzetüddin Ahşevrâ Hatun, Sâlihiye'de Hanefiler için Mâridâniyye Medresesi'ni, oğlu İzzeddin Mesud'dan olan torunu Terken Hatun da Dımaşk'ın Kâsiyûn mahallesinde Şâfiîler için Atabekiyye Medresesi'ni yaptırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk* (Amedroz), s. 285, 286, 349, 350, 355, 356, 357, 358; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, X, 119, 121, 138; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 121, 123-124, 139, 206-207, 212-214, 251-252, 254-255, 266-267, 298-299, 302, 327-332, 355-356; a.mlf., *et-Târîhu'l-bâhir fî'd-devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevşil* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât), Bağdad - Kahire 1382/1963, s. 75, 76, 94-98, 108, 109, 112-114, 119-128, 135, 144-150; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l-taleb*, s. 169, 172; a.mlf., *Zübdetü'l-haleb*, II, 296-298, 308-309, 311, 318-321; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, Beyrut, ts., I, 66, 109-110, 122-123, 129-132, 152; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 158-159; V, 302-303; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, I, 118, 188-190; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XX, 521-522; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, Beyrut 1399/1979, IV, 216; Cl. Cahen, *La Syrie du nord*, Paris 1940, s. 398-399, 409-410; N. Elisséeff, *Nûr ad-Dîn*, Damas 1967, II, 438-442; ayrıca bk. İndeks; a.mlf., "Mawdûd b. 'İmâd al-Dîn Zankî", *EP* (İng.), VI, 870-871; Saîd ed-Dîvecî, *Târîhu'l-Mevşil*, Musul 1402/1982, s. 288-292; D. Patton, *A History of the Atabegs of Mosul and Their Relations with the Ulama A.H. 521-660 A.D. 1127-1262* (doktora tezi, 1983), New York University, s. 119-126; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 281, 294-298, 308-309, 325-326; Bahattin Kök, *Nureddin Mahmud Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, İstanbul 1992, s. 60-61; K. V. Zetterstéen, "Mevdûd", *İA*, VIII, 163.

BAHATTİN KÖK

MEVDÛD b. MES'ÛD-i GAZNEVÎ

(مودود بن مسعود غزنوی)

Ebû'l-Feth Şihâbü'd-dîn ve'd-devle ve Kutbü'l-mille Mevdûd b. Mes'ûd-i Gaznevî (ö. 440/1048)

Gazneli hükümdarı (1041 - 1048).

Muhtemelen 401-402 (1010-1011) yılları arasında doğdu. Sultan Mesud, büyük oğlu Mevdûd'u ilk olarak Türkmenler'i kontrol altında tutmak için Dihistan bölgesinde görevlendirdi (426/1035). Ardından Selçuklular'ın faaliyetlerini önlemek amacıyla Mevdûd'u ve başkumandan Ali Dâye'yi kuvvetli bir orduyla Belh'e gönderdi (Zilhicce 427 / Ekim 1036). Mevdûd ve Ali Dâye bir süre Belh'te kaldıktan sonra Gazne'ye döndüler (Cemâziyelevvel

429 / Şubat 1038). Sultan Mesud oğlu Saîd'in Rebûlellevvel 430'da (Aralık 1038) ölümü üzerine Mevdûd'u veliaht tayin etti. Mevdûd babasının yanında Dandanakan Savaşı'na katıldı (1040). Savaşın ardından Sultan Mesud, Kuzey Afganistan'da duruma hâkim olmak için veziri Ahmed b. Abdüssamed ile Mevdûd'un kumandasında 4000 kişilik bir kuvveti Selçuklular'la savaşmak üzere Belh'e doğru yolladı (Muharrem 432 / Eylül 1040). Mevdûd, Selçuklular'la yaptığı mücadeleyi kazanamayınca Çağrı Bey Belh şehrine hâkim oldu.

Mevdûd, babasının ölümünü ve yerine amcası Muhammed'in geçtiğini haber alınca hemen amcasının üzerine yürümek istedi. Fakat Ahmed b. Abdüssamed önce Gazne'yi alması gerektiğini söyledi, Mevdûd da beraberindeki askerlerle Gazne'ye geldi. Gazne halkı onu karşılayıp itaatini bildirdi. Mevdûd kış aylarını muhtemel bir savaş için hazırlık yaparak Gazne'de geçirdi. Sultan Muhammed de kış sonunda Gazne'yi almak için Peşâver'den hareket etmişti. Mevdûd ve Muhammed'in orduları bugünkü Celâlâbâd yakınlarında Dunpûr'da karşılaştı. Neticede Mevdûd, Muhammed'in ordusunu çetin bir savaşın sonra mağlûp etti (3 Şâban 432 / 8 Nisan 1041).

Gazneli tahtına oturduktan sonra Ahmed b. Abdüssamed'i vezirlik görevinde bırakan Mevdûd henüz Gazneliler Devleti üzerinde kesin hâkimiyet kuramamıştı. Nitekim babasının öldürüldüğünü Mül-tan'da iken haber alan Mecdûd da sultanlığını ilân etti ve büyük bir orduyla Lahor yolunu izleyerek Gazne'ye doğru ilerledi. Ancak kurban bayramını Lahor'da geçirdikten sonra çadırında ölü bulundu (10 Zilhicce 432 / 11 Ağustos 1041). Böylece Hindistan da Mevdûd'un eline geçti. Horasan'ın doğusunda ve Sistan'da Selçuklular'la mücadele etmek zorunda kalan Mevdûd, Kaymaz el-Hâcib kumandasında bir orduyu Sistan'a gönderdi. Sistan'da Selçuklular adına hüküm süren Ebû'l-Fazl Nasr b. Ahmed Gazneli ordusunu yendi (432/1041). Mevdûd ikinci bir orduyu Sistan'a sevkedince Ebû'l-Fazl, Horasan'da bulunan Selçuklu Ertaş'ın yardımıyla Gazneli kuvvetlerini yine bozguna uğrattı (Zilkade 433 / Temmuz 1042). Sultan Mevdûd daha sonra kumandanlarından Tuğrul'u Sistan'a gönderdiyse de Ebû'l-Fazl onunla bir barış antlaşması yaparak Sistan'ın Selçuklu hâkimiyetinde kalmasını sağladı.

Hindistan'da üç raca birleşerek Gazneliler'e karşı harekete geçtiler ve müslü-

manların elinde bulunan Hânsî, Thânesâr, Nagarkot ve diğer bazı yerleri geri aldılar. Birleşik Hint ordusu Lahor'u da yedi ay boyunca kuşatma altında tuttu. Takviye kuvvetlerin yardımıyla racalar geri püskürtüldü (435/1043-44). Oğulları Mansûr ve Mahmûd'u Lahor ve Peşâver'de görevlendiren Sultan Mevdûd, Hintlilerin saldırılarını önlemek için Hindistan'a askerî birlikler göndermeye devam etti. Neticede Mevdûd devrinde Gazneliler'in Hindistan'da sona ermek üzere olan nüfuzları yeniden güçlendi.

Mevdûd'un bütün arzusu babasının Selçuklular'a bırakmak zorunda kaldığı yerleri geri alarak Gazneli Devleti'ne ihtişamını yeniden kazandırmaktı. Nitekim güneybatı sınırlarının korunmasını sağlayınca Kuzeybatı Afganistan'da Selçuklular'ı durdurdu ve geçici olarak geri çekilmeye mecbur etti. Sultan Mevdûd Herat'ı kurtarmış, Ceyhun nehri üzerinde önemli bir köprübaşı olan Tirmiz de birkaç yıl daha onun elinde kalmıştı. Ancak Mevdûd'un Horasan'a sevkettiği kuvvetler bu sırada Belh şehrinde üslenmiş olan Alparslan'ın ordusuna yenildi (Muharrem 435 / Ağustos 1043). Çağrı Bey oğlu Alparslan'la Tirmiz üzerine yürüyerek şehri Gazneliler'den aldı. Öte yandan Sistan'da bulunan Ertaş, 437'de (1045-46) Gazne'yi ele geçirmek için büyük bir orduyla harekete geçtiyse de Gazneliler karşısında başarısızlığa uğrayarak geri döndü.

Sultan Mevdûd, Selçuklular'a karşı tek başına bir sonuç alamayacağını anlayınca çevredeki diğer hükümdarlarla uzlaşmaya çalıştı. İsfahan'da bulunan Kâkûyîler ve Karahanlılar'la ittifak yaptı. Onlara katılmak üzere Gazne'den Belh'e hareket ettiyse de az sonra hastalanarak Gazne'ye dönmek zorunda kaldı ve 20 Receb 440'ta (29 Aralık 1048) burada vefat etti, Cemâziyelâhîr 440'ta (Kasım 1048) öldüğü de kaydedilir (*EP* [İng.], VI, 872). Mevdûd cömertliği ve okçuluktaki maharetiyle tanınmıştı. Birûnî *el-Cemâhîr fî mâ'rifeti'l-cevâhîr* ve *el-Kitâbü'l-Mu'anven bi'd-Destûr* adlı eserlerini Sultan Mevdûd'a ithaf etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Gerdîzî, *Zeynü'l-aḥbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1347 hş., s. 200, 204-206; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh* (nşr. Kâsım Ganî - Ali Ekber Feyyâz), Tahran 1324 hş., bk. İndeks.; *Târîh-i Sistan* (nşr. Bahâr), Tahran 1314 hş., s. 366-371, 388; *Aḥbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 4, 9-10, 18; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 484-488, 506, 518, 558-559, 582; a.e. (trc. Abdülkerim Özyayın), İstanbul 1987, IX, 371-373, 395-396, 424; Cûzcânî, *Ṭabaḳât-i Nâşirî* (nşr.